ANALI HISTORIJSKOG INSTITUTA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI U DUBROVNIKU

Posebni otisak

IVANČEVIĆ BOJANA

NEPOZNATI ZAGREBAČKI KANTUAL XVII. STOLJEĆA

UN PROCESSIONAL INCONNU DE ZAGREB DU 17e SIÈCLE

Godina II.

DUBROVNIK

1953.

18397

NEPOZNATI ZAGREBAČKI KANTUAL XVII. STOLJEĆA

(PRILOG POVIJESTI ZAGREBAČKE CRKVENE MUZIKE)

Ivančević Bojana

Proučavajući sačuvane rukopisne spomenike nekadašnje naše crkvene kulture, značajne za našu kulturnu povijest, posvetila je naša nauka posebnu pažnju i takozvanom Kantualu Zagrebačke stolne crkve. Pažnja je ta bila usmjerena uglavnom u pravcu, da se utvrdi vrijednost te naše muzičke baštine, a osobito u odnosu njezine izvornosti i specifične povezanosti sa sredinom, kojoj je bila namijenjena. Ta istraživanja, poimence dra. D. Kniewalda,[1] koja su se oslanjala na bogatu, pretežito rukopisnu građu ne samo kantuala (procesionala), nego i na bogat repertoar rukopisnih brevijarâ, misalâ, evangeliarâ, pasionalâ, pontifikalâ, procesionalâ, antifonarâ, himnara, graduala, psalterijâ i sl., — upućuju nas u konačnim zaključcima, da su svi ti crkveni spomenici genetički povezani, u formalnom i sadržajnom pogledu, s jednakim ili sličnim crkvenim spomenicima tuđih kulturnih i nacionalnih sfera crkvenih. Napose dr. Kniewald ukazuje na povezanost naših najstarijih crkvenih spomenika, poimence spomenika obrednog karaktera, s jednakim spomenicima madžarske provenijencije, a po njima i sa sličnim spomenicima, sačuvanim u francuskoj crkveno-liturgijskoj literaturi davnih stoljeća.[2] Prema tome, uzmemo li taj i takav rezultat istraživanja za polaznu točku i pri izučavanju sačuvanih naših spomenika crkvene, napose muzičke kulture, kuda ubrajamo u prvome redu Kantual Zagrebačke stolne crkve, jedva bismo smjeli očekivati neke rezultate, koji se ne bi u suštini podudarali s takvim naučnim nalazom, konformnim s teorijom i praksom univerzalističke katoličke crkvene kulture.

[1] Kniewald, D.: Obred i obredne igre Zagrebačke stolne crkve 1094—1788, Zagreb 1940 (posebni otisak iz »Katoličkog lista). — Isti, Iluminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa, »Rad Jugoslavenske akademije«, knjiga 279, str. 1—108, Zagreb 1944. — Isti: Himnodija Zagrebačke stolne crkve. (U »Kulturno-povjesnom zborniku Zagrebačke nadbiskupije, str. 193). Zagreb 1944. — Isti: Zapovijedani blagdani po starom zagrebačkom obredu. (»Kulturno-povjesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije«, str. 339—408). Zagreb 1944. — Isti: Zagrebački liturgijski kodeksi XI—XV stoljeća. (»Croatia sacra«, br. 19, str. 1—128). Zagreb 1940.

[2] Kniewald, D.: Iluminacija i notacija, str. 6. — Isti: Obred i obredne igre, str. 13—14.

Međutim, s obzirom na činjenicu, da su se već u davnini, i pored univerzalnosti obreda katoličke crkve, uporedo razvijali i regionalni, pa čak i lokalni obredi, — u kakve valja ubrojiti i obredne običaje stolne crkve zagrebačke — pojavio se i u našoj literaturi opravdan interes za »lokalnu boju« takvih obreda na našem terenu: istraživanja, obredna i muzička, usmjerena su u pravcu, da se u njima pronađe specifičan, lokalni elemenat kao stvaralački odraz određene sredine, kulturne i nacionalne, koja je uvjetovala potrebu i nastanak toga lokalnog obreda.

Za takva ispitivanja u sferi kantuala Stolne crkve zagrebačke poslužili su dru. D. Kniewaldu, najplodnijem istraživaču te problematike, četiri rukopisna kantuala i jedan štampani kantual Stolne crkve zagrebačke: Procesional iz godine 1698 (sačuvan u Metropolitanskoj knjižnici na signaturi MR—108), Procesional iz godine 1730 (sačuvan u knjižnici Zbora duhovne mladeži zagrebačke na signaturi XII—J—15) i dva kantuala sačuvana u arhivu Jugoslavenske akademije (na signaturi II—a—25 iz godine 1734 i II—a—31 iz godine 1750), te štampani Kantual Stolne crkve zagrebačke iz godine 1751. Rezultat naučnih ispitivanja, koja su obavljena na temelju netom navedene naučne građe, bio je zaključak, da je najstariji rukopisni Kantual zagrebačke stolne crkve MR—108 »predšasnik rukopisnog procesionala XII—J—15 (iz godine 1730) u knjižnici Zbora duhovne mladeži zagrebačke i rukopisnih procesionala Zagrebačke stolne crkve II—a—25 (iz godine 1734) i II—a—31 (iz godine 1750)«, koji se čuvaju u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. »Prema tome se tiskani Cantuale processionum Zagrebačke stolne crkve iz godine 1751 — zaključuje dr. Kniewald — zapravo može smatrati petim izdanjem Procesionala MR—108 iz godine 1698, što ga je pisao Kristofor Vodopija«.[3]

Takvo je stanje o to pitanju bilo prije deset godina, kad je taj predmet bio posljednji put na dnevnom redu naše nauke.

Nedavno sam utvrdila, sređujući svoje bibliografijske podatke o domaćoj crkvenoj glazbi, da postoji još jedan, i to najstariji, do danas još nezabilježen u našoj naučnoj literaturi, rukopisni primjerak Kantuala Stolne crkve zagrebačke iz godine 1697, koji još nije bio predmet naučnog obrađivanja, pa me, eto, to i ponukalo, da se opet povratim izučavanju pitanja zagrebačkoga Kntuala.

Prije nego izvijestim o rezultatima tih mojih istraživanja, opisat ću ukratko svih pet rukopisnih kantuala (procesionala), da bih onda sumarno odredila njihove međusobne sličnosti i razlike, a zatim i njihov odnos prema prvom štampanom izdanju Kantuala Stolne crkve zagrebačke iz godine 1751. Obavit ću to kronologijskim redom sačuvanih rukopisnih primjeraka.

[3] Iluminacija i notacija, str. 85. — Obred i obredne knjige, str. 46—47.

I.

KANTUALI (PROCESIONALI) od godine 1697—1750.

1. Procesional (kantual) iz godine 1697.

Najstariji i dosad nepoznati procesional (kantual), koji sam pronašla u knjižnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (na sign. R 1111), zanimljiv je ne samo po datumu svoga nastanka, po bogatstvu sadržaja, nego i po svojoj provenijenciji: kako se dade ustanoviti na unutrašnjoj strani prve korice rukopisa, taj rukopisni Kantual potječe iz knjižnice našega slavnog kroničara Baltazara Adama Krčelića, kanonika Stolne crkve zagrebačke. O tome svjedoči ne samo njegov verificirani autograf na unutrašnjoj stranici prve korice »Balth. Kerchelich, c(anonicus) z(agrabiensis)«, nego i početak Krčelićevom rukom pisane kronike (Memorabilia per modum cronicae«) započete na 89. foliju drugoga dijela rukopisa s početnom godinom 1744. Sâm je rukopis, u veličini 20×16 cm, pisan humanističkom kurzivom, te je foliiran, i to tako, da njegov prvi dio broji fol. 1—75, obuhvativši na tim folijima prvi dio Procesionala pod naslovom »Proprium de tempore«; drugi dio Procesionala (fol. 1—86) sadrži »Proprium Sanctorum« i »De communi Sanctorum«. Pored toga taj najstariji Procesional sadrži poseban dodatak (»Adjunctum« na fol. 87—88), o kojemu će još biti napose govora. Taj naime dodatak obrađuje obrednu ceremoniju izopćenja Celjskih grofova iz Crkve.

Taj do danas nepoznati rukopis Procesionala najstariji je primjerak toga liturgijskog spisa Zagrebačke stolne crkve; sačuvan je vrlo dobro, a nosi slijedeći naslov: »Ad laudem Sanctissimae Trinitatis nec non honorem B. V. Mariae ac S. Stephani, Emerici, Ladislai Regum et Confessorum incipit Processionale iuxta ritum Chori Almae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis...« (fol. 1 r.). Cijeli je Procesional ukrašen mnogim višebojnim inicijalima i ukrasima, a note romboidnog oblika pisane su samo na fol. 1 r. na crvenom crtovlju, dok su na čitavom ostalom rukopisu pisane na crnom crtovlju.

Rukopis tog Procesionala točno je i datiran: na svršetku prvoga dijela Procesionala (»De tempore«, fol. 67 r.) zapisao je skriptor: »Finis per Dei gratiam et Divae Virginis Mariae, processionum primae partis, quae quid De tempore, idque Anno 1697 Mense octobris«. Taj rukopis sadržava, ne samo datum nastanka, nego i ime skriptora, u drugom dijelu Procesionala (fol. 85 v.) potpisao se skriptor riječima »Scripsit et decoravit Xphorus Vodopia«. Prema tome, a na osnovu netom citirane datacije, taj je najstariji dosad pronađeni primjerak Kantuala pisan u mjesecu listopadu godine 1697, a pisao ga je i iluminirao u Zagrebu Kristofor Vodopija.

Da bismo se upoznali sa sadržajem samoga Kantuala, dat ću kratak, premda sasvim shematski njegov sadržaj, i to prema slijedu pojedinih poglavlja tog obrednika:

(I) Blagoslov vode (Aspersio aquae benedictae, fol. 1—3 r.).

A. Proprium de tempore

(II) Došašće (Adventus, fol. 3 v.).

(III) Božić (In festo Nativitatis Domini, fol. 5—8 r.).

(IV) Blagoslov vode uoči sveta Tri kralja (In vigilia Epiphaniae, fol. 8).

(V) Bogojavljenje (In Epiphania Domini, fol. 9).

(VI) Cvjetnica (Dominica in Palmis, fol. 12 v.).

(VII) Veliki Četvrtak (Feria quinta in Coena Domini, fol. 17 v.).

(VIII) Veliki Petak (Feria sexta in die Parasceves, fol. 22).

(IX) Velika Subota (Sabbatho Sancto, fol. 24).

(X) Uskrs (In Resurrectione Domini, fol. 26 r.).

(XI) Uskrsni ponedjeljak i utorak (Feria secunda et tertia Paschatis, fl. 33—r.).

U okviru uskrsnoga liturgijskog obreda nanizani su obredi s napjevima iz slijedećih tekstovā: Pro patrono ecclesiae vel Arae (fol. 38r), De omnibus Sanctis (fol. 38v), Pro rege (fol. 38v), Pro pluvia (fol. 39r), Pro serenitate (fol. 39v), Contra persecutores Ecclesiae (fol. 40r), Contra Turcos (fol. 40v), Contra pestem (fol. 41r), Pro peccatis (fol. 41), Pro pace (fol. 41v). Nakon toga slijede Suffragia, pa onda Litaniae (s pretežitim naglaskom naših svetaca).

(XII) Uzašašće Gospodinovo ili Spasovo (In festo Ascensionis, fol. 50r).

(XIII) Duhovi (In festo Penthecostes, fol. 52r).

(XIV) Duhovski ponedjeljak i utorak (Feria secunda et tertia Penthecostes, fol. 53 r.).

(XV) Sveto Trojstvo (In festo SS. Trinitatis, fol. 54 v).

(XVI) Tijelovo (In festo Sanctissimi Corporis Christi, fol. 55 r.).

(XVII) Posveta crkve i kapele sv. Stjepana (In festo Dedicationis Ecclesiae et Capellae S. Stephani, fol. 62 v.).

(XVIII) Na dan Bogorodice (De beatissima Virgine, fol. 65 r.).

Nakon toga se završava Temporale nizom posebnih molitava (suffragia) i tužaljki (lamentationes).

Na fol. 67 r.: »Finit per Dei gratiam, et Divae Virginis Mariae, Processionum primae partis, quae quid de tempore; idque Anno 1697 Mense Octobris«. A onda crvenom tintom zabilješka: »Adduntur huic parti primae processionum, tum Responsorium, tum Lamenta-

tiones, tum Oratio partim a DD. Canonicis partim a D. Prebendariis Tempore Quti dici solita«.

Na kraju toga dijela, a na početku novoga, drugoga dijela, tj. Sanktorala, nalazi se zabilješka crvenom tintom: »Completis Deo favente Officiis Processionum de tempore. Secunda pars Proprium Sanctorum feliciter incipit«.

B. Proprium Sanctorum

(I) Na svetkovinu sv. Andrije (In festo S. Andreae Apostoli, fol. 1r).

(II) Na svetkovinu sv. Nikole (In festo S. Nicolai, fol. 2r).

(III) Bezgrješno začeće B. D. Marije (In festo Conceptionis B. V. Mariae, fol. 2r).

(IV) Na svetkovinu sv. Tome apostola (In festo S. Thomae Apostoli, fol. 4r).

(V) Na svetkovinu Rođenja Gospodinova (In die Nativitatis Domini, fol. 4v).

(VI) Na svetkovinu sv. Stjepana (In festo S. Stephani, fol. 5r).

(VII) Na svetkovinu sv. Ivana apostola (In festo S. Ioannis Apostoli et Evangelistae, fol. 5r).

(VIII) Na svetkovinu Nevinih mučenika (In festo SS. Innocentium Martyrum, fol. 7v).

(IX) Na svekovinu obraćenja sv. Pavla (In festo Conversionis S. Pauli, fol. 9r).

(X) Na Svijećnicu (In festo Purificationis B. V. Mariae, fol. 10r).

(XI) Na svetkovinu sv. Doroteje (I festo S. Dorotheae, fol. 14 v).

(XII) Na svetkovinu Sv. Grgura (In festo S. Gregorii, fol. 15v).

(XIII) Na Blagovijest (In festo Annuntiationis Mariae, fol. 16r).

(XIV) Na uskrsne svetkovine (De festivitatibus occurentibus tempore paschali, fol. 17r).

(XV) Na svetkovinu sv. Jurja (In festo S. Georgii, fol. 17v).

(XVI) Na svetkovinu sv. Filipa i Jakoba (In festo SS. Philippi et Iacobi Apostolorum, fol. 19r).

(XVII) Našašće Sv. križa, (In festo S. Crucis, fol. 19v).

(XVIII) Na svetkovinu deset tisuća vojnika-mučenika (In festo Decem Millia militum Martyrum, fol. 20r).

(XIX) Rođenje sv. Ivana Krstitelja (In festo S. Ioannis Baptistae, fol. 21r).

(XX) Na svetkovinu sv. Ladislava (In festo S. Ladislai, fol. 22r).

(XXI) Na svetkovinu sv. Petra i Pavla (In festo SS. Petri et Pauli Apostolorum, fol. 23r).

(XXII) Pohođenje Bogorodičino (In festo Visitationis B. V. Mariae, fol. 25r).

(XXIII) Na sv. Mariju Magdalenu (In festo S. Mariae Magdalenae, fol. 26r).

(XXIV) Na sv. Jakoba (In festo S. Iacobi Apostoli, fol. 27v).

(XXV) Na sv. Anu (De S. Anna, fol. 29r).

(XXVI) Preobraženje Gospodinovo (In festo Transfigurationis Domini, fol. 29v).

(XXVII) Na sv. Lovru (In festo S. Laurentii Martyri, fol. 31r).

(XXVIII) Na Uznesenje Marijino (In festo Assumptionis B. V. Mariae, fol. 32r).

(XXIX) Na sv. Stjepana Kralja (In festo S. Stephani Regis, fol. 32v).

(XXX) Na sv. Augustina (In festo de S. Augustino, fol. 35v).

(XXXI) Na Malu gospu (In festo Nativitatis B. V. Mariae, fol. 37r).

(XXXII) Na svetkovinu arhanđela Mihajla (In festo S. Michaelis Archangeli, fol. 37v).

(XXXIII) Na dan Svih svetih (In festo omnim sanctorum, fol. 39r).

(XXXIV) Na dan sv. Emerika (In festo S. Emerici, fol. 40v).

(XXXV) Na sv. Martina biskupa (In festo S. Martini episcopi, fol. 42r).

(XXXVI) Na sv. Elizabetu (In festo S. Elisabethae, fol. 44r).

(XXXVII) Na sv. Katarinu mučenicu (In festo S. Catharine Martyris, fol. 45r).

Na fol. 46v.: »Finis auxiliante Deo officiis processionum secundae partis De propriis sanctorum. Tertia pars, in qua de De communi Sanctorum cum adjunctione prospere incipit«.

C. Commune Sanctorum

(I) Na svetkovinu sv. apostola (Commune Sanctorum Apostolorum, fol. 47r).

(II) Na svetkovinu sv. evanđelista (Commune Sanctorum Evangelistarum, fol. 48v).

(III) Na svetkovinu jednog mučenika (Commune unius Martyris, fol. 49v).

(IV) Na svetkovinu više mučenika (Commune plurium Martyrum, fol. 51r).

(V) Na svetkovinu Biskupa ispovijedaoca (In festo Confessoris Pontificis, fol. 52r).

(VI) Na svetkovinu biskupa, koji nije ispovijedalac (In festo Confessoris non Pontifici, fol. 53v).

(VII) Na svečanost Djevice i Mučenice (In festo Virginis et Martyris, fol. 54v).

(VIII) U spomen vjernika-pokojnika (In commemoratione fidelium Defunctorum, fol. 56r).

I na kraju slijedi:

(Adiunctio)

Način izopćenja propisan na Baselskom koncilu u svrhu izopćenja Hermana, Friedricha i Ullricha, grofova Celjskih, zbog uskrate plaćanja desetine zagrebačkom kaptolu sa Arhiđakonata u Bekšinu, između Mure i Drave. (Forma excommunicationis a Concilio Basiliensi praescripta ad excommunicandum Hermannum, Fridericum et Ulricum natum eius Comites Ciliae ob denegatas decimas Capitulo Zagrabiensi in Archidiaconatu de Bexin, inter Muram et Dravam modo sequenti) (fol. 57r).

Na kraju rukopisa, u drugom dijelu Procesionala (fol. 59r), nalazi se Krčelićev autografski zapis u veličini jedne stranice naslovljen riječima: »Memorabilia per modum cronicae«. To je u stvari Krčelićev pokušaj, da na praznim listovima toga Procesionala započne pisanje kronike, koja se kasnije razrasla, kako je poznato, u njegovo znamenito djelo »Annuae«. Početak kronike u ovom Procesionalu započinje godine 1744., dok je u »Anuama« početna godina 1748.

Eto, to je strukturna shema najstarijega, do danas pronađenoga, rukopisnog kantuala Stolne crkve zagrebačke, kantuala, koji je u najužoj vezi, tekstovno i muzički, s ostalim trima rukopisnim procesionalima, kao i s prvim štampanim kantualom Stolne crkve zagrebačke iz 1751. godine. Prije nego prijedem na iznošenje daljih sličnosti i razlika s ostalim rukopisnim i štampanim primjerkom kantuala, osvrnut ću se kratkim opisom i na ostale primjerke rukopisnih kantuala.

2. Kantual (Procesional) iz godine 1698. — Drugi, po vremenskom slijedu, rukopisni »Kantual Stolne crkve zagrebačke« (MR—108) jednake je provenijencije kao naš Kantual iz godine 1697, i samo je godinu dana mlađi od njega. Sadržajno je on, najvećim dijelom, istovjetan s Kantualom iz godine 1697, ali je ipak manje iscrpljiv, a ne sadrži ni dodatak o procesu izopćenja grofova Celjskih. Prvi njegov dio (u jednakom četvrtinskom formatu 20×16 cm), koji obuhvaća Proprium de tempore, foliiran je sa fol. 1—60, a drugi dio, koji obuhvaća Proprium Sanctorum i Commune Sanctorum, foliiran je sa fol. 1—74. I taj je rukopisni primjerak ukrašen mnogim višebojnim inicijalima, ali je manje i nepotpunije ukrašen od primjerka iz 1697. g. Datiran je u drugome dijelu (fol. 52r) riječima: »Finis per Dei gratiam et Divae Virginis nec non Scti Josephi et aliorum patronorum, totius cantualis, descripti Zagrabiae per Xphorum Vodopia Alumnum V. C. Ecclesiae Zagrabiensis 1698 die 1° Octobris«. Prema tome je skriptor toga rukopisnoga Procesionala, odnosno Kantuala, kao i najstarijega Procesionala pisanoga godinu dana ranije — pitomac (klerik) zagrebačkog Kaptola (venerabilis Capituli) Kristofor

Vodopija. I taj rukopis ispisan je romboidnim notama, i to na crvenom crtovlju samo na fl. 1—r, baš kao i prethašnji Kantual, dok je sav ostali tekst, odnosno notacija, pisana na crnom crtovlju. Značajna je, međutim, činjenica, da taj, godinu dana mlađi, Vodopijin Kantual nema — za razliku od starijeg Kantuala — na prvom foliju nikakva naslova, nego je na mjestu naslova ostavljen prazan prostor uokviren posebnom iluminacijom. Pročitamo li, međutim, pomnije netom citiranu dataciju toga rukopisa, u kojoj se taj Procesional iz godine 1698. naziva »cantuale« (»totius cantualis«), onda dolazimo do zaključka, da se Vodopija, odnosno redaktor ovoga primjerka, odlučio za naziv »cantuale«, koji će naziv pola stoljeća kasnije usvojiti i prvo izdanje štampanoga Kantuala u Beču godine 1751. To je utoliko zanimljivije, što će dva kasnija rukopisna kantuala Zagrebačke stolne crkve (II—a—25, II—a—31) kao i XII—J—15, o kojima će odmah biti riječ, i dalje zadržati naziv procesionala.

Iluminacije obaju Vodopijinih kantuala izradio je pisar tih rukopisa, tj. sâm Kristofor Vodopija, kako to proizlazi iz njegova potpisa u Kantualu R—1111: »Scripsit et decoravit Xphorus Vodopia«. Kako su ukrasi i inicijali i u njegovu drugom primjerku (MR—108) rađeni u istoj ljubiteljskoj tehnici, ali s manje pažnje, valja uzeti, da je Vodopija i u drugom slučaju ne samo skriptor, već i dekorator.

3. Kantual (Procesional) iz godine 1730. — Taj je Procesional (ranije čuvan u knjižnici Zbora duhovne mladeži u Zagrebu) prvi put opisao dr. Kniewald.[4] Naslov mu je: »Ad laudem SS. Trinitatis nec non honorem B. V. M. ac SS. Stephani, Ladislai, Emerici regum et Confessorum. Incipit Processionale iuxta ritum Chori Almae Cathedralis Ecclesiae Zagrebiensis« (fol. 1—171, na signaturi XII—J—15). Dalji podaci o vremenu nastanka toga Kantuala, kao i o njegovu skriptoru, sadržani su na fol. 6: »1730. Admodum Reverendo Domino Adamo Ztepanich Almae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis Canonico et sublectori seminarii V. C. Z. ac Fratri suo perficit hoc Cantuale Nicolaus Ztepanich manu propria«. Pa i kasnije (fol. 83—v i 172—v) isti skriptor potpisuje se u dva maha.

Kantual je ukrašen nepretencioznim inicijalima i ornamentima, a notacija mu je romboidna oblika na crnom četverolinijskom crtovlju. Sadržajna trojnost kao i u ostalim kantualima: Proprium de tempore, Proprium Sanctorum i Commune Sanctorum. (Opis ovog Kantuala izvršen je prema dru Kniewaldu, jer se do zaključka mog rada nije mogao pronaći u knjižnici Zbora duhovne mladeži u Zagrebu).

4. Procesional iz godine 1734. — Četvrti rukopisni procesional (kantual), za koji je dr. Kniewald znao, ali ga zbog ratnih prilika nije podrobnije opisao, spada u XVIII. stoljeće, a čuva se u Arhivu

[4] Ib.

Historijskog instituta Jugoslavenske akademije pod signaturom II—a—25. Taj primjerak je, u četvrtinskom formatu (20×16 cm), foliiran brojevima od 2—150. Prema tome nedostaje mu samo prvi folio, na kojemu je bio početak obreda Blagoslova vode (»Aquae benedictio«), a vjerojatno i naslov toga procesionala. I taj procesional pisan je romboidnim notama na crtovlju od četiri linije. Inicijali u bojama znatno su primitivniji i manje ukrasne vrijednosti nego netom opisani primjerci. Datiran je (na fol. 108—r) riječima: »Finis per Dei gratiam et Divae Virginis Processionum secundae partis quae fuit De proprio Sanctorum, quae descripta est Anno 1734. Incipit feliciter pars tertia et Responsorium Sanctorum in communi atque in primis de Apostolis vel Evangelistis«. Ni pisar ni iluminator tog primjerka nisu poznati. Sadržajno je ovaj primjerak mršaviji, pa predstavlja jednu od skromnih redakcija kantuala Zagrebačke stolne crkve.

5. Procesional iz godine 1750. — Najmlađi rukopisni primjerak Kantuala, koji je pisan (na četvrtini 20×16 cm) samo godinu dana prije štampanog Kantuala, nosi na četvrtom foliju slijedeći naslov: »Ad laudem SS. Trinitatis nec non honorem B. V. Mariae ac Stephani, Emerici, Ladislai Regum et Confessorum incipit Processionale iuxta ritum Chori Almae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis«. U iluminaciji, koja uokviruje (fol. 4—r) taj naslov, upisana je godina pisanja toga Procesionala brojem 1750. I taj Procesional pisan je romboidnim notama i humanističkim kurzivom, ali cio na crtovlju od četiri crvene linije. Inicijali u bojama ne odaju nikakav ni dar ni mar skriptorski. Sam skriptor nije ni na ovome primjerku Procesionala zabilježen. Taj primjerak čuva se u Arhivu Historijskog instituta Jugoslavenske akademije (pod signaturom II—a—31).

6. Prvo štampano izdanje Kantuala iz godine 1751. — To izdanje ima slijedeći naslov: »Cantuale processionum ex veteri Zagrabiensis Basilicae divi Stephani regis consuetudine institutum, zelo cultus divini firmatum, et experimentali scientia probatorum virorum auctum, et approbatum. Viennae Austriae, ex Typographia Kaliwodiana, Anno MDCCLI«.[5] Djelo je štampano u četvrtinskom formatu (24×19 cm), dvobojno, s kvadratnim notama na crvenom crtovlju (str. 1—339). U sadržajnom pogledu ne poklapa se to izdanje do kraja ni sa kojim od netom opisanih rukopisnih primjeraka, pa prema tome predstavlja novu, odnosno posljednju redakciju kantuala, koja je slijedila iza niza danas poznatih rukopisnih primjeraka toga kantuala. O pojedinim značajnijim redakcijskim razlikama između rukopisnih primjeraka i ovoga štampanog izdanja bit će odmah i pobliže govoreno.

[5] Obred i obredne knjige, str. 45—47.

II.

Strukturne sličnosti i razlike rukopisnih kantuala (procesionala) i njihov odnos prema štampanom Kantualu

Spomenula sam već, da se svi pronađeni primjerci rukopisnih procesionala, odnosno kantuala, sadržajno uglavnom podudaraju: repertoar i slijed svetkovina i njihovih obreda, kao i tehnički raspored pojedinih obreda. Svaki od njih sadržava tri uzuelna dijela kod pojedinog crkvenog obreda, i to: 1. Proprium de tempore, 2. Proprium Sanctorum i 3. Commune Sanctorum. Unutar tih triju sastavnih dijelova ima neznatnog odstupanja u redoslijedu tekstovnoga, a s njime i muzičkog materijala, ali su te razlike manje ili više formalne naravi, to jest redakcijske: izbor i poredaj pojedinih svetkovina u samom procesionalu. Nosioci obrednih svečanosti u Sanktoralu uglavnom su sveci, koje još u doba osnutka Zagrebačke biskupije (XI. st.) označuje sv. Ladislav kao zapovjedane blagdane.[6] To su svetkovine i svetitelji, koji su ovako ili onako povezani s poviješću naših krajeva, a napose u vezi i našoj ovisnosti s tadašnjom Madžarskom. Time se onda objašnjava i repertoar svetaca, među kojima najvidnija mjesta u Sanktoralu zauzimlju, prirodno, povijesne ili crkvene ličnosti, koje su odigrale svojedobno istaknutu historijsku ulogu na prostoru nekadašnje Ugarske i s njom povezane Hrvatske (sv. Stjepan, sv. Ladislav, sv. Emerik, sv. Elizabeta i slično). U tom su pogledu svi naši rukopisni kantuali (procesionali) konformistički redigirani: »Reges Hungariae, Pannoniae« etc.

Prema tome rukopisni primjerci kantuala, koji sitnijim ili krupnijim redaktorskim zahvatima, u pojedinim primjercima predstavljaju svaki za sebe posebnu redakcijsku varijantu, svi zajedno tvore starije varijante prema štampanome izdanju iz godine 1751. Primjera radi, a u svrhu ilustracije tih redaktorskih zahvata, spominjem na pr. grupu Molitava (»Suffragia pro occursu diversarum necessitatum«), koje urednici pojedinih primjeraka svrstavaju u različite dijelove kantuala: dok na pr. urednik najstarijega Kantuala (iz god. 1697.) stavlja Molitve (Suffragia) u Temporal, poimence u uskrsni obred, dotle ih redaktor štampanoga Santuala izbacuje na sâm kraj Kantuala, iza Commune Sanctorum. Osim toga i izbor tih molitava nije nipošto jednak. Poneke molitve, koje nalazimo u najstarijoj redakciji u Temporalu i Sanktoralu, nalazimo, u obilatijem izboru, na samom kraju štampanog Kantuala.

I u muzikološkom pogledu, među tim primjercima, nema nikakvih značajnijih razlika: gregorijanski crkveni koral, s uobičajenim biblijskim tekstovima, napose u Temporalu — zajednički je svim kantualima, a oslanja se na jednake ili slične liturgijske i muzičke elemente, koji su u relevantnim vijekovima bili u upotrebi u katoličkim biskupijama susjedne Madžarske.[7] Gotovo svaka liturgijska jedinica dijeli se na tri

[6] Zapovijedani blagdani, str. 339.
[7] Iluminacija i notacija, str. 6.

stereotipna muzička elementa: na responsorium, antifonu i himnu. Ti se elementi počešće isprepliću utoliko, da se pojedine antifone, responsorija, himne ili sekvencije uklapaju u više liturgijskih jedinica — s istim tekstom i istom muzičkom sadržinom. Definitivan sud o tome, da li ipak naši kantuali, kako dolaze do izražaja u ovim do danas pronađenim primjercima rukopisnim i štampanim, imadu tu i tamo i autohtonih, izvornih muzičkih doprinosa stvorenih na našem području, — zasad ne bi se moglo dati već s razloga, što bi za obavljanje takvog naučnog posla bila neophodno potrebna konzultacija jednakih muzičkih tvorevina kod drugih naroda i crkvenih muzičkih kultura. I zato se moramo ograničiti na to, da povjerujemo dosadašnjim istraživačima, (dr. D. Kniewald i dr.) da podrijetlo našega Kantuala ima izravnih tekstovnih, a s time u vezi podjednako muzičkih veza s jednakim crkvenim spomenicima drugih zemalja (Madžarska, Francuska).

I još samo jedna primjedba: svim tim rukopisnim procesionalima zajedničko je i to, da oni ne sadrže nikakvih tekstovnih elemenata u našem narodnom jeziku, za razliku od štampanoga Kantuala iz godine 1751., koji (na str. 15—16) donosi i popularnu božićnu pjesmu »Narodil se je kralj nebeski . . .« (u originalnoj kajkavštini). Spomenuta koncesija štampanoga izdanja Kantuala mogla bi se možda objasniti i činjenicom, da su crkveni napjevi na narodnom jeziku sredinom XVIII. stoljeća prodrli u obred zagrebačke stolne crkve s tolikom snagom, da ih se više nije moglo, ma i u ovakvom skromnom obliku, sasvim mimoići u službenom Kantualu. Jer poznato je, da je u prvoj polovini XVIII. st. poznato izdanje »Cithara octochorda«, koja donosi veliku količinu crkvenih napjeva na hrvatske (kajkavske) tekstove izišla u tri izdanja (1701, 1723 i 1757), a što je znak, da je u to doba nacionalni idiom prokrčio sebi na širokoj liniji put u zagrebačku crkvenu liturgiju, odrazivši se, eto, i u rijetko snažnom potraživanju toga djela već u prvoj polovini XVIII. stoljeća.

ZAKLJUČAK

Prema svemu što je rečeno dade se utvrditi slijedeći zaključak. Rukopisni Kantual Stolne crkve zagrebačke iz godine 1697, koji je pronađen u Knjižnici Jugoslavenske akademije, najstariji je od svih dosad poznatih kantuala Stolne crkve zagrebačke. On je ujedno i sadržajno od svih rukopisnih primjeraka najbogatiji, a i po vanjskoj opremi (inicijali u bojama) najdotjeraniji.

Njegova je odlika, pored toga, da potječe iz Krčelićeve knjižnice kao i to, da sadržava autografski početak Krčelićeve kronike, zapravo začetak slavnoga djela »Annuae«.

Nadalje, njegova adjunkcija sadrži i zanimljiv, upravo jeziv obred izopćenja Celjskih grofova iz katoličke crkvene zajednice na osnovu zaključka Baselskog koncila, i to s razloga, što su ti grofovi uskratili

plaćanje desetine zagrebačkom Kaptolu, a koji su grofovi tu materijalnu obavezu bili dužni izvršivati kao vlasnici latifundija u arhiđakonatu Bekšin, na području između Mure i Drave.[8]) Takav zanimljivi kulturnohistorijski podatak ne sadrži nijedan drugi dosad poznati procesional ili kantual.

Preostaje još da se odgovori na važno pitanje: da li je naš Kantual (Procesional) bio rukopisno vrelo ili podloga pri redigiranju prvoga štampanog Kantuala iz 1751. g. Međutim na to je pitanje teško odgovoriti, i niječno i jesno, kao što je to teško odrediti i za ostale četiri rukopisne redakcije kantuala. Jer štampani Kantual iz 1751. g. nova je i, takoreći, šesta eklektična redakcija procesionala ili kantuala, pa je vrlo vjerojatno, da je ona izrađena na temelju jedne ili više naših rukopisnih varijanata. Njen naziv »Cantuale processionum« upućivao bi nas formalno najviše na redakciju Procesionala MR—108 (skriptor Vodopija), koji jedini od svih pet rukopisnih procesionala upotrebljava za sebe, kako je to već istaknuto, naziv »cantuale« (»totius cantualis«), a koji je naziv usvojio, eto, i prvi štampani Kantual. Međutim ni taj indicij nema u sebi osobite uvjerljivosti s razloga, što se naziv procesional i kantual paritetno upotrebljavao u istom značenju muzičkog obrednika (kantuala) Stolne crkve zagrebačke.

Prema tome valjalo bi onda nadopuniti i Kniewaldov zaključak iz godine 1940,[9] prema kojemu se štampani Cantuale processionum i god. 1751. nadovezuje na pisane procesionale prve polovine XVIII. stoljeća, — onamo, da se taj kantual u stvari nadovezuje i na pisane procesionale XVII. stoljeća, poimence na naš Procesional iz godine 1697. A time se ujedno uspostavlja i organična veza između najstarije dosad poznate rukopisne redakcije procesionala iz godine 1697. s prvim štampanim izdanjem zagrebačkog Kantuala iz godine 1751.

Isto tako valja ispraviti i drugi zaključak Kniewaldov, do kojega on dolazi u svom radu »Iluminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih spisa« (str. 85), kad govori o tome, da je prvi štampani Kantual iz 1751.

[8] Registrirajući ovaj zanimljiv spor između zagrebačkoga Kaptola i grofova Celjskih ne valja smetnuti s uma jednako interesantnu činjenicu, da su zagrebački crkveni krugovi uključili obavezu davanja »lukna i drugih navadnih dohotkov«, kud ide i podavanje desetine duhovnim ocima, u — deset zapovijedi božjih! Izrijekom je ta obveza ušla u četvrtu zapovijed, kako ju je stilizirala »Cithara octochorda« u ovim svojim stihovima:

Šterta Božja zapoved ovak se nazvešča:
Poštuj oca i mater i druge stâreče:
ne špotaj ih, ne vrâžduj, i s njimi se ne sramuj,
v-boštvu je pomaži: ako hoćeš na zemlje,
z-nebeskem blagoslovom dug žitek imeti,
Poštuj Oce duhovne, tve duše Pastire,
daj im lukno, i druge navadne dohotke:
čini kaj ti od božje strane v Cirkve govore;
pokoren njim budi: oni budu Kristušu
težek račun davali za svoje ovčice«.
(»Cithara octochorda«, Zagrabiae 1757, str. 250).

[9] Iluminacija i notacija, str. 85.

peto izdanje procesionala. Jer prema svemu tome, što smo iznijeli, bjelodano proizlazi, da je, nakon pet konstatiranih rukopisnih varijanata[10] toga procesionala (ili kantuala) između godine 1697 do 1750, štampani Kantual iz godine 1751 u stvari prvo izdanje toga kantuala, a koje izdanje istodobno je i šesta redakcija toga procesionala ili kantuala. Naša, dosad najstarija poznata redakcija (iz god. 1697) ujedno je najstarija i redakcijska i genetička veza sa štampanim izdanjem iz godine 1751.

[10] Nedatirani ulomak Kantuala (Procesionala) MR—7, što ga spominje Kniewald (Iluminacija i notacija, str. 83) ne dolazi u obzir zbog svoje fragmentarnosti (u svemu tek 6 folija).

Résumé

UN PROCESSIONAL INCONNU DE ZAGREB DU 17e SIÈCLE

Dans son article intitulé »Un processionnal inconnu zagrebois du 17e siècle. (Contribution à l'histoire de la musique ecclésiastique de Zagreb)«, l'auteur Bojana Ivančević fait rapport sur sa découverte d'un processionnal (»Cantuale«, antiphonaire) manuscrit de Zagreb, resté inaperçu jusqu'ici, qui date du 17e siècle (1697) et se trouve conservé aux dépôts de la bibliothèque de l'Académie yougoslave. Ce manuscrit porte le titre »Processionale iuxta ritum Chori Almae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis«. Après une analyse générale de tous les antiphonaires manuscrits de la cathédrale de Zagreb, qui précédaient l'édition imprimée (1751) de l'antiphonaire de la cathédrale de Zagreb, l'auteur déduit la conclusion que le manuscrit le Processional (»Cantuale«) de l'Académie yougoslave, datant de 1697, représente une des plus anciennes rédactions connues de l'antiphonaire de la cathédrale de Zagreb. Une marque distinctive de cette redaction est le fait, accentué par l'auteur, que ce manuscrit, qui était autrefois la propriété du célèbre chroniqueur croate Balthasar Krčelić (nous y trouvons une signature autographe et le commencement manuscrit de sa »Chronique«), contient aussi un processionnal (l'antiphonaire) spécial qui servit l'occasion de l'excommunication des comtes de Celje (Cilli), encourue à la suite d'une dîme impayée au chapitre de la Cathédrale de Zagreb, ce qui représente une contribution intéressante à l'histoire culturelle croate du 17e siècle.

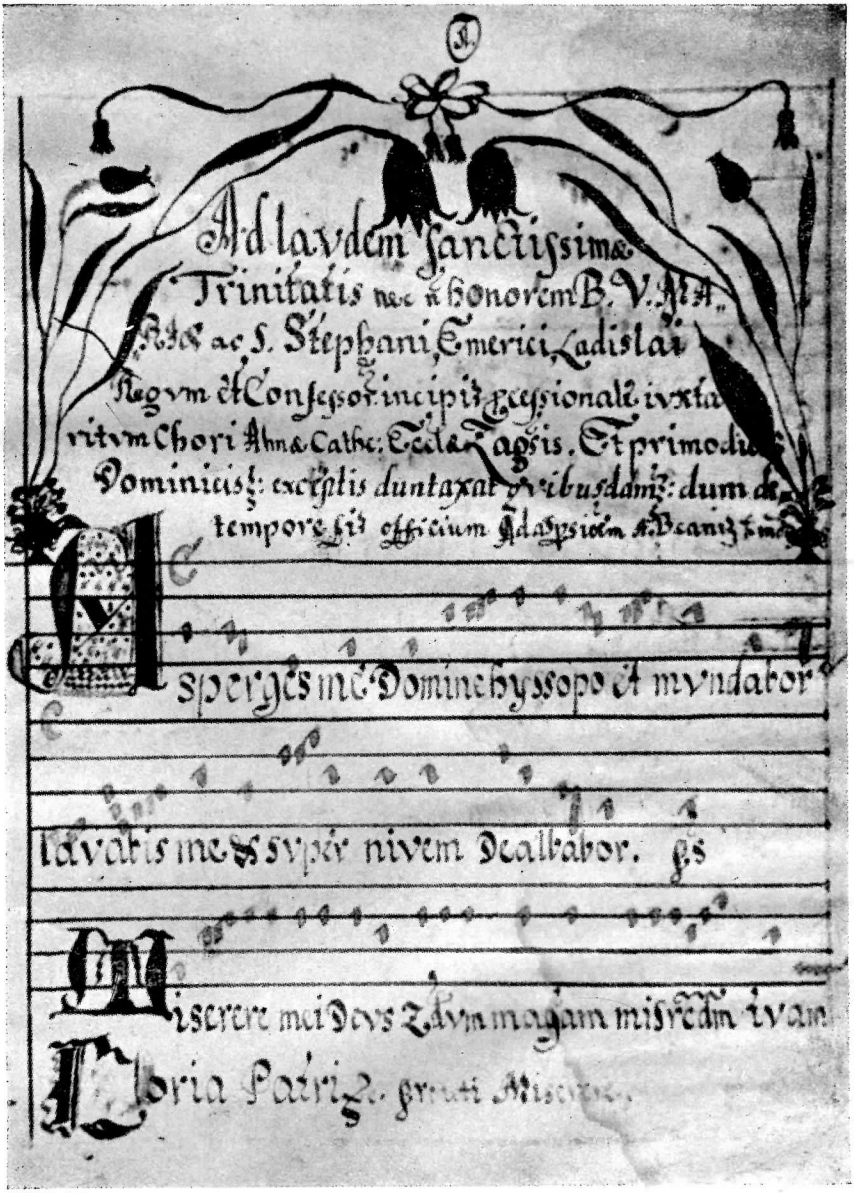

Stranica iz kantuala XVII. stoljeća u Knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu

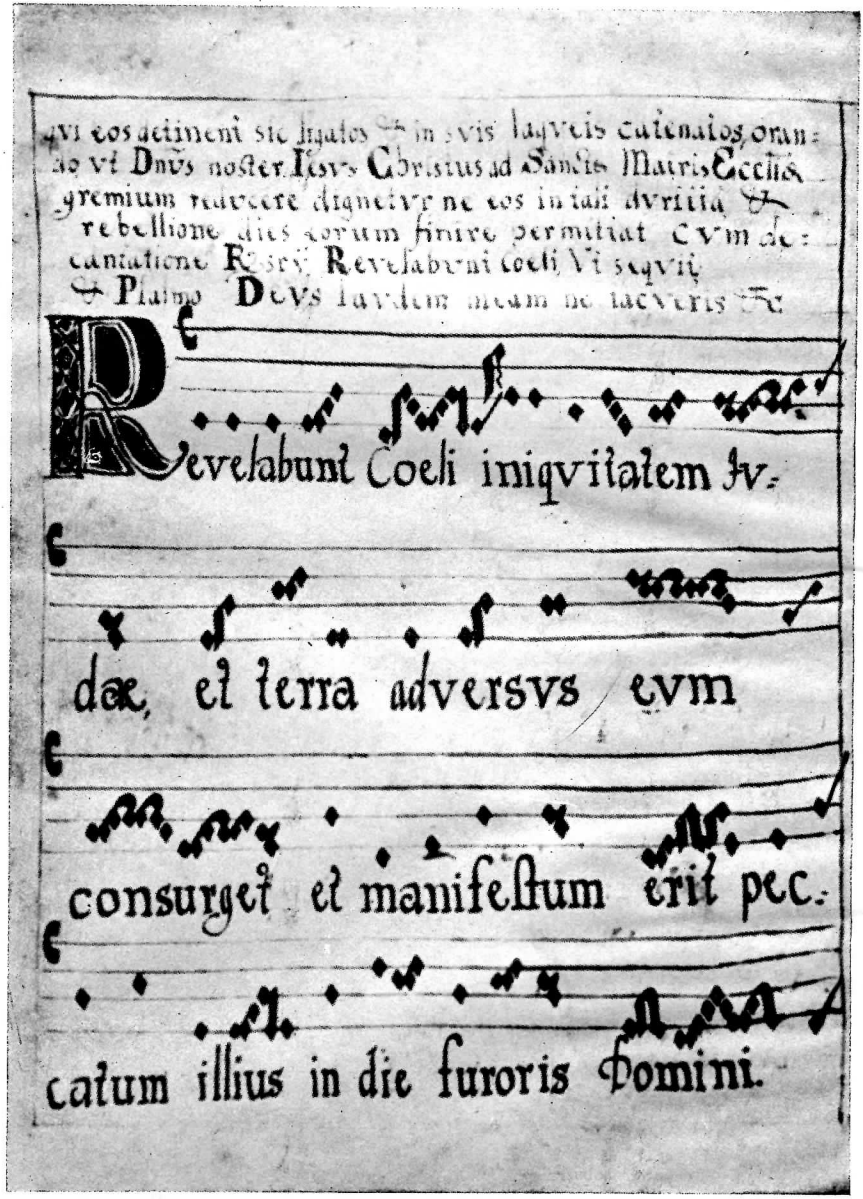

Stranica iz kantuala XVII. stoljeća u Knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu